

Vajda Júlia – Szegő Dóri

„Ne ölj”

Egy el nem mesélhető történet
az életben maradásról

Gyula 1923-ban született, egy hetedik kerületi, Klauzál tér környéki háromgyerekes kispolgári zsidó család középső gyermekeként. Apja könyvelő volt, majd a numerus clausus miatt, a húszas évektől egyre alacsonyabb presztízssű munkákkal tudta csak a család megélhetését biztosítani. Fuvarosként éjt nappallá téve dolgozott. Felesége, Gyula anyja súlyos érrendszeri betegsége miatt munkaképtelen volt. Gyula egyedüli kereső apja mellett már gyerekként dolgozni kényszerült: trógerolt a fuvarozásnál. Eközben rendszeresen sportol, bokszol a Munkás Testedző Egyesületben.

Gyulát 1944 tavaszán behívják munkaszolgálatra. Százada egy részét deportálják, ő azon szerencsések közé tartozik, akiket átmeneteltetnek egy tanyára, ahol mezőgazdasági munkát végeznek. A csoport Budapest bombázásakor a Csepeli szabad kikötőbe kerül romot takarítani. Június elején, amikor apját is behívják munkaszolgálatra, elkéredzkedik századparancsnokától, hogy elbúcsúzhasson tőle. Amikor visszatérne századához, hírért veszi, hogy a századot Németországba viszik, s bujkálni kezd.

Korábbi kapcsolatai révén felkeresi a zuglói kommunista pártszervezetet, akiktől hamis papírokat kap. Menyasszonyához megy a Hunyadi térre, s ettől kezdve együtt bujkálnak tovább.

December vége felé anyját, nővérét és öccsét – akik nem költöztek be a gettóba – nagybátyja segítségével egy svájci védett házba költözteti. A házat a nyilasok feldőlják, anyja és nővére a gettóba kerül, öccsét Németországba deportálják.

Jó barátjával megszerzik két nyilas egyenruháját és fegyverét, s ennek leple alatt jár be a gettóba és éllelmezi anyját és nővérét.

A felszabaduláskor hentes nagybátyjával egy hentesüzletet lelnek, amelyet orosz segítséggel beindítanak, s így éllelmezik a környéket és saját magukat.

Anyja és nővére a gettóban szabadul fel januárban, ősszel hazaérkezik öccse, majd apja is.

Gyula története látszólag – ha lehet ilyet mondani – talán az átlagosnál egy kicsit szerencsésebb, de szokványos holokauszt-történet. Munkaszolgálat, bujkálás, s igazi szerencsés végkifejlettel: az egész család megmenekülésével. Az egyetlen rendkívüli s kissé érthetetlen momentum benne az, hogy bajtársával nyilasegyenruhát szereznek.

Felkérő levelünkre Gyula maga jelentkezett, hogy mint a vészkorszak túlélője szívesen elmesélné nekünk élettörténetét. Mégis, amikor belépünk hozzá, legszívesebben nem a saját történetét mondaná, hanem apja naplóját bízna ránk.

„Ez az anyag * ezt édesapám írta * le * a hirschingi hadikórházban, a deportálása után. Ami magában foglalja * az elfogását, deportálását, egy évet Mauthausenben, * a felszabadulását a hazatéréséig, amit az egység hadikórházban ő azért írt le - nem is az- »nem kiadásra, nem haszon szerzésre, nem üzleti céllal« írt, hanem azért írta le, hogyha hazajön, akkor itthon ne kérdezzen tőle senki semmit. Ne kelljen neki még egyszer átélni, amit átélt, akít érdekel, olvassa el (5) Most, ha gondolja, én ezt szívesen odaadom.

Ez engem természetesen nagyon érdekel, és megköszönöm, de azért szeretném, ha ön is elmesélné az élettörténetét.

Ez mondom annyiból abszolút reális, hogy ő ezt azért írta le. És azért írta le, hogy ne kérdezzünk, hagyjuk őt békén. * Nem akart belőle pénzt csinálni, nem könyvet írt, nem reklámozta, semmi. Úgyhogy az eredetit azt természetesen nem adom oda. * De a fotókópiáját odaadom. Ha úgy gondolja, hogy ez erre a célra - és én szerintem (5) szerintem ez erre a célra igen erősen használható anyag.

Biztos vagyok benne, igen.

*Mert * ne bolondozzál már * igen erősen használható anyag, mert abszolút reális.”¹*

Mint aki egyfelől édesapja nevében is szabadkozik, félve attól, hogy a holokauszt-business gyanújába keveri, ugyanakkor hangsúlyozza az anyag realitását. *„Ne bolondozzál már * igen erősen használható anyag, mert abszolút reális”* – mintha meggyanúsítottuk volna, hogy hamis portékát árul, mintha kétségbe vontuk volna apja naplójának értékét. S apja naplójának saját története helyetti felkínálása mintha azt is sejtetné: ő inkább kibújna az élettörténet-mesélés alól, melyre korábban maga vállalkozott. Mint aki, apjához hasonlóan, maga sem szeretne „kérdezgetve lenni”.

De aztán, talán elfogadva, hogy örülünk a naplónak, de emellett órá is kíváncsiak lennénk, végül belekezd saját narratívájába, melyet – szabadkozva, hogy a dátumokra öreg kora miatt tán nem emlékszik már pontosan – egy pontos dátummal, 1944. május 10-ével indít és egy kisnyilas felszabadulás utáni perével zár le. Ebben persze önmagában még semmi meglepő nem lenne. Interjúalanyaink között sokan vannak, akik nem tudják a soában átéléteket és a „másik, normális” élettörténetüket egy történetként elmesélni. A „másik” történet sokszor csak a soátörténettől elkülönítve, arra irányuló kifejezett kérésre mondható el. Gyulánál azonban azt tapasztaljuk, hogy a „másik” történet nemcsak hogy nem mondható el, de az arra való rákérdezés kifejezett haragot, agressziót vált ki, még a magnót is azonnal lekapcsolatja, s nem áll a továbbiakban rendelkezésünkre. Mint akinek egyéb élettörténete, élete nincs is. Nem is több az interjú másfél óránál, holott a legtöbbször öt-hat óra sem elég arra, hogy ezek az idős emberek elmeséeljék nekünk történetüket. Gyula a soához kapcsolódó történeteket is röviden, kevéssé részletesen meséli el. A soán kívüli élettörténet-darabok az interjún kívüli, rövid, a megérkeztünk-kor létrejött személyes beszélgetés foszlányaiból származnak. Ekkor tudjuk meg, hogy nővére és öccse ötvenhatban disszidáltak, hogy apja az üldöztetést követően egész életében betegeskedett, hogy két fia született a már említett menyasszonyától, későbbi feleségétől, hogy apja 1966-ban, érszükülettel küszködő édesanyja a hetvenes években halt meg, s hogy unokái is vannak, de nem szoros velük a kapcsolata.

De ne szaladjunk ennyire előre. Gyula elsőként saját magáról azt meséli el, milyen szerencséje volt, hogy nem akarván tolakodni nem került az első munkaszolgálatos századokkal Oroszországba, hanem mezőgazdasági munkára vitték, ahol sportoló múltja miatt könnyen megállta a helyét.

Amikor azután az interjúban arra kerül sor, hogy az addig kevéssé kifejtett részletek bővebb elmesélésére kérjük, visszakerdezzük erre a történetre is.

„Említette, hogy a munkaszolgálatba való bevonulás kapcsán szerencse volt, hogy korábban keményen sportolt.

INézzé, ((nyomatékkal, nagyon ingerülten)) /Az ember teljes hátizsákkal, teljes felszereléssel, amelyet az ember elkészült arra, hogy nem tud hazajönni, tehát nyár, téli holmi, bakancs, váltóbakancs, minden hátizsákban. És azzal menetelni, egy erőltetett ütemben nyolc-tíz kilométert ((ingerülten)), hát bizony, ööh nem egy ööh gyerek, akik hát mondjuk jobb módúak voltak, vagy kevesebbet sportoltak, jobban el voltak kényeztetve mint mi, roppantak össze és dőltek ki a sorból.

Mi az, ami ingerültté teszi Gyulát? Miért nem büszke erejére? S arra sem, amit ezután mesél, hogy segítettek a gyengébbeknek?

*Egy páran elvettük tőlük a hátizsákokat és egy darabig két hátizsákkal mentünk, hogy segítsünk. De előttünk akkor már világos volt, hogy * úgy tudunk megmaradni, úgy tudunk élni, ha egymásnak segítsünk. A gyengébb az erősebbnek, erősebb a gyengébbnek. Mert másképpen ööh egyedül nem lehet túlélni. Ebből az indíttatásból.*

Mintha nem lenne teljesítményére, segítőkészségére büszke. Úgy meséli el a történetet, mint amit pusztán a racionalitás diktált. De itt még vállalja, hogy ő az, aki segít: első személyt használ. Aztán ez is eltűnik. A teljesítmény általánossá válik, már nem az övé.

*Mert világos, hogy azok, akik keményebb sportokat csináltak ööh, sportoltak, ellenállóbbak voltak, keményebbek voltak, jobban bírták izomzatilag is és lelkiileg is a fáradalmakat. * Mert itt az is hozzátartozott, hogy a sport nem csak izomfejlesztést, hanem lelki ööh erősítést is ad.*

Gátolja talán valami abban, hogy büszkén meséljen segítő tetteiről, az ezeket lehetővé tevő fizikai erejéről?

Visszatérve saját eredeti elbeszéléséhez, a munkaszolgálat általános körülményeinek ecsetelése után egy sorozat kezdődik, amelyben nem zsidó jótevőkről, hősookról hallunk.

*A szakaszparancsnokunk * az * érdekes dolog, egy azt hiszem, valahol Kecskemét környéki parasztember * volt. Akiről megmondom őszintén, **csak** jót lehet mondani. Egy (5) egy becsületes ember volt, aki (...) őt ide tették, neki a parancsot végre kell hajtani, de azt lehet emberségesen * és lehet embertelenül. Ő az **emberőségesebb** részbe tartozott. Volt a keretben * kettő, aki kifejezetten nyilas volt=a nyilaskeresztes párt tagjai, az két borzasztó kegyetlen tag, de az Ormándi bizonyos mértékig visszafogta őket, úgybogy * túl sok bajunk nem volt (10) ((köbög)).*

A kibontakozó történetben Gyula saját magáról is mesél olyan történeteket, amelyekben másoknak segít:

*volt köztünk egy – vasúti talpfákat kellett szállítani, vinni a töltésre. * Volt köztünk egy kisfiú. * Elég gyenge, szívbajos öböggyerek volt (5) És * valakit be kellett osztani öböggyűteni. * És akkor én kértem, ezt osszuk be fűteni. * Volt egy ilyen tábori csendőrszerű szakaszparancsnok. * Aki visszalökte, és a század egyik legerősebb srácát osztotta be fűteni. És akkor én **kiálltam** mellette, mire * azt mondta, hogy * oké rendben van, beosztalak fűteni. * **De** (5) helyette te hordod a talpfát, tehát egyszerre két talpfát fogsz, * **ha elejted** (...) **kiköttetlek**. * Megtörtént, meg is csináltuk.”*

Mégis, a történet vége ismét többes számba került, holott kétség nem fér hozzá, Gyula maga volt az, aki valami hősiességet hajtott végre. Miért ez a szerénység? S miért a jó századparancsnokról jön ezután ismét egy történet, aki vigyázott rájuk, s jó helyre vitte őket, ahol volt élelem, s aki még azt is eltűrte, hogy ő rendszeresen kiszökjön nővérehez, édesanyjához. Egy ilyen szökés után

*„november ötödikén mentem visszafelé a századhoz, * és próbáltam belőgni. Szerencsére az egyik fiú, aki megállt ott, és mondta, hogy azonnal lójj meg, meg szállták a századot a tábori csendőrök, viszik a századot Németországba. Hát meg is léptem abba a pillanatba”*

Tehát egy újabb nem zsidó jótevő. Majd ezt követően egy beszámoló arról, hogy hogyan bujkálnak egy lakásban, illetve hogyan viszik be az anyját, nővérét és az öccsét egy svájci védett házba – miközben egy odavetett félmondatban utal pusztán a nyilaskeresztes akcióra.

„ Az nem igazán érdekes, hogy hogy. Nyilas egyenruhát szereztünk. **Amit lehetett, az ember küzdött az életéért, élni próbált és élni akart** *, de nem egyedül, szóval, úgybogy (5)”*

Valamiért tehát nem ez a történet a fontos, hanem az ezt követő újabb nem zsidó jótevő története.

*„Milyen érdekesek * és mennyire emberek tudnak maradni az emberek a bajban is. * Be kellett jelentkezni, én megkaptam a hamis iratokat * Tamási Zoltán néven. Így mentem be. Belépek a házba, hát ott ül a kapuban egy fiú, * akivel leventére együtt jártunk. Na mondtam, ez a vég, itt nincs mese. A fiú rám nézett, * mondja meg a nevét, hogy hívják. Na mondom, akkor itt olyan nagy baj nincs, megmondtam a nevemet. Egész végig ott bujkáltunk. Ő pontosan tudta, hogy hamis néven vagyok, pontosan tudta, hogy hamis papírjaink vannak. Soba még csak nem is utalt rá. * Egész január elejéig. Január elején, olyan harmadik-negyedik körül jött föl. Azt mondta, hogy ide figyelj. Te is tudod, hogy én tudom. * Nem szóltam, most azért szólok, mert itthon van a bátyám. * Nem akar tovább menni, nem akar harcolni. Segíts, adjál tanácsot, hogy bújtassuk el. Hála a Jóistennek sikerült is. Ezt azért mondom csak el, hogy a bajban az emberek **tudnak emberek maradni**. * Tudnak emberek maradni. Egyik ember ilyen, a másik ember olyan. *”*

Majd arról hallunk, ahogy kudarcot vallott öccse megmentésében:

*„Az öcsémet, azt szegénykémet kivitték, mi ahányan voltunk, próbáltuk megtudni, hogy honnan viszik őket. Sajnos rossz irányból indultunk el, mi úgy tudtuk, hogy a Keleti pályaudvarról viszik ezeket a gyerekeket * Meg is próbáltuk a Keleti pályaudvaron, majdnem rá is fizettünk.”*

Gyula tehát nyilván életét kockáztatva próbálta öccsét megmenteni – s mindezt már megint a saját hősiessége mindenfajta hangsúlyozása nélkül meséli el. Ez nem számít. Pláne, minthogy – ahogy a továbbiakban meséli – öccse is túlélte a tábor. Majd – talán a meg-

mentési akció kudarcára való reakcióként egy olyan történet jön, amilyennel még nem találkoztunk: az áruló zsidó története.

„A Hunyadi téren ott álltam, baza akartam menni, mert ott laktunk a Király utcában. Hogy éltem, szert, ruhát, ezt, azt, amazt, amit lebet. Összetalálkoztam az egyik fiúval, akivel, együtt jártunk hittanra. Hogy vagy, mint vagy, beszélgettünk. Föltűnt nekem, hogy megkérdezte, hogy most milyen néven vagy és hol laksz. * És hallgatóságos megállapodás volt köztünk, hogy ezt nem kérdezzük, mert ha elfognak, amit nem tudok, nem tudom elárulni. Mondom mért kérde? Hát csak azért. És a fejébe nyúlt, olyan furcsa mozdulattal, mintha intett volna valakinek. Atnézek, akkor jön két nyilas keresztül az úton.”

De mintha Gyula világában az árulást, amelyet egy zsidó követ el, rögtön ellensúlyoznia kellene egy nem zsidó jótevőről szóló történetnek:

„Hát én * egy nagyot üvöltöttem aztán menekülésre fogtam a dogot, ott a Hunyadi téren. Egyszer csak éreztem, hogy valaki elkap, elbuktat, * elestem, és körbenézek. Büdös zöldszag, krumpliszag, minden. Na mondom, akkor maradjunk csöndben. Hallom, mikor mondja a kofa, mert az volt, arra szaladt, arra, tessenek maguk, **nagyon szaladt**. Aztán utána előkapott, kisegített. Menjél fiú, gyorsan, erre, mert arra elküldtem őket. Egy kofa volt, **életébe nem látott**. Utána se látott, előtte se. * Szóval, ilyenek voltak az emberek.”

S így van ez a továbbiakban is. Gyula történetében azok a jótevők, akiktől a „papírforma szerint” nem ezt vártuk volna, ők „jó”, a zsidók meg mintha mind rosszak lennének. Jó lenne, ha megértenénk, mi ennek az oka. Talán csupán az „azonosulás az agresszorral” jelenségéről lenne szó? Ezt a pszichoanalízisből ismert jelenséget Bettelheim és Arendt a lágerek foglyai² esetében is felismerni vélik: a koncentrációs táborba zárt áldozat úgy teszi a maga számára elviselhetővé helyzetét, úgy csökkenti szorongását, azáltal képes magát megőrizni megalázott helyzetében, hogy elítéli és értéktelennek látja saját csoportját és felmagasztalva a támadót azonosul vele. Lehetséges volna, hogy ezért van az is, hogy Gyula történetében az agresszorokon nem is igazán „látszik” agresszor voltuk?

Gyula a családjáról szóló korábbi rövid tudósításokhoz hasonlóan az apára vonatkozó első kérdésünkre adott válaszában is pillanatok alatt átsiklik az apa bemutatásán:

„Még az elején nagyon röviden beszélt az édesapjáról. Mesélne még róla?”

Apám egy rengeteget dolgozó, * tényleg egy nagyon okos ember volt * akinek az volt az alap* elmélete, hogy becsületesen, emberien és emberségesen élni=ebbe próbált nevelni mindhármunkat, ami többé-kevésbé sikerült azt hiszem,”

mondja, s máris egy újabb nem zsidó jótevőről szóló történetet hallunk.

„ööh * nem emlékszem a napra pontosan, én május tizedikén vonultam be ööh május vége felé jöttünk föl Pestre. Valahol június elején, a naplójában biztos benne van, hogy mikor vonult ő be. Szintén Szolnokra hívták be. Az érdekessége az volt, hogy én – ennek, hogy én * kértem kiballgatást a főhadnagyúrtól, az Egerszegitől. És könyörögtem, hogy engedjen ki, ööh, hogy elbúcsúzzak az édesapámtól. Azt mondta, hogy ő hivatalosan papírt nem adhat, mert ez tilos, de szemet huny, menjek el. **Vizont** * nem emlékszem a napra, hogy melyik nap volt az, mikor neki be kellett vonulni (5) mert elmosódnak a dátumok. Az vizont tény, hogy azt mondta az Egerszegi, hogy * mond meg apádnak, * hogy miért, nem mondhatom, de mond meg apádnak, hogy ezen a napon **ne vonuljon be**, két nappal később menjen el. Kap egy kis büntetést a késésért, de **biggyen**, hogy ez jó lesz. (5) Többet nem mondott, én elmondtam apámnak, azt mondta apám, hogy szó sem lehet róla, nem vállalja, mert ez **csalás**, meg mit tudom én. Utólag már kiderült vizont, hogy az Egerszegi tudott róla, * hogy valahol az Alföldön leszedik az embereket a vonatról és viszik Mauthausenbe, * és ezzel akart figyelmeztetni. Ezt ő el nem mondhatta * ezzel akart figyelmeztetni. (7)”,

meséli Gyula, s már le is zárta az apáról szóló beszámolót avval, hogy visszakanyarodott ahhoz, hogy hogyan szervezzük meg apja naplójának lemásolását. Mintha az apa maga nem is lenne érdekes. Csak a napló, s az őt megmenteni akaró jóságos őrmester.

„Másom már nincs, [mint a napló], mert szegénykém már meghalt. * Hát most már száz * hét éves lenne, úgyhogy. De tulajdonképpen a balála is nagyjából- hát nem: egészen, mert hetven éves koráig élt * de hazajövele után **soha többet** egészséges nem lett. Egészséges **soha többet** nem lett. Egyik betegségből a másikba esett. A szervezete ki volt merülve, szóval sok problémánk volt vele utólag. * De hál Isten hazajött és hetvenig élt (20).”

Sok-sok nem zsidó jótevő. Ugyanakkor a saját hősiessége mintha nemcsak akkor nem lenne fontos, amikor nem sokkal a bevonulás után segített másoknak a hátizsákcipelésben, de akkor sem, amikor öccsét próbálta megmenteni. Pedig ahhoz kétség nem férhet, hogy a bujkálónak komoly bátorságra volt szüksége ahhoz, hogy a pályaudvarok között ingázva keressen valakit. De Gyula a saját segítő lépéseit mindig súlytalanokként, olyanokként meséli el, mint amiket csak a pusztá racionalitás diktált.

Ugyanakkor, ahogy láttuk, a nyilasegyenruha-szerző akcióról Gyula igazából nem számolt be. Így aztán visszakérdezzük erre is:

„Említette, hogy nyilas egyenruhát szerzett és így találta meg a nővérét és az édesanyját. ((felemeli a hangját, egészen fenyegetővé válik)) **Hát úgy tudtam megtalálni őket, hát másképp hogy tudtam volna bemenni a gettóba, másképp?**”

Ez a világ legtermészetesebb dolga? Aki be akar jutni a gettóba valakihez, az nyilasegyenruhát szerez?

„És el tudná mesélni, hogy hogyan történt ez a megtalálás? **IHát nézze.** ((nagyon ingerült)) *A menyasszonyommal és egy barátommal bujkáltunk egy lakásba. (5) És a barátommal mi jártunk a Vadász utcába, mert a kommunista párttól kaptuk az iratokat, meg öb *bát- és ott egyszer, * mikor sötétedéskor villamossal mentünk, * szólt a mellettem álló nő, hogy * vigyázzatok, mert az a két nyilas, aki benn van, nagyon néz titeket, és ha lassítani fog a villamos, ugorjatok le.*”

Ismét egy nem zsidó jótevő. Már megint segít valaki, akitől nem ezt várnánk.

„*Le is ugrottunk, a két nyilas utánunk is jött. (5) És bát pechük volt, mert * utána ruha nélkül maradtak. Úgyhogy, ötőlük szedtük le a ruhákat, meg a hogy hívjákokat.*”

Gyulának csak úgy el tudják venni két nyilastól a géppisztolyt és az egyenruhát? Hogyhogy nem lövik le őket azok? S mindezt úgy meséli el, mint a világ legtermészetesebb dolgát. Hogyan lehetséges ez? Mert az persze már érthető, ami ez után következik:

„*Amit aztán a kommunista pártnak le kellett adjunk, le is adtunk. És akkor * avval a ruhával meg*

*géppisztollyal mentem be a nyilas- a gettóba. Akkor már körülbelül tudtam, hogy merre vannak * ((sóhajtván)) /anyámék. * És úgy tudtam megtalálni és tudunk bevinni ennivalót. * Mert, bál Istennek a nyilas haverok eléggé kövérek voltak, úgyhogy a * kabátok alá be lehetett tenni kenyeret, konzervet, ezt=azt=amazt, amit tudunk szerezni, hogy vigyünk be neki ennivalót. (15)”*

Hisz természetes, a fegyvert le kell adni a pártnak, az egyenruha alkalmas arra, hogy segítségével bejussunk a gettóba, s ha elég nagy, még élelmiszert is lehet bevinni alatta. De mindezeket egy nagy-nagy szünet követi. Tizenöt másodperc. Holott folyamatos elbeszélésben már öt másodperc is hosszúnak tűnik. Lehet, hogy Gyula is érzi, hogy története kissé bizarr? Legalábbis nem érthető? Vagy nehezen hihető? Hogy magyarázatra szorul?

Talán ez okozza, hogy azonnal magyarázkodni is kezd:

„*De ezek ilyen * az akkori idők- *böz hozzátartozott. Aki ezt annak idején túlélte, (5) végig csinálta ezt a pár hónapot, a hamis papírokat, a bujkálást * annak mind tele van hasonló történetekkel. Embertelen és emberi történetekkel. **”

S sorolja azokat a történeteket, amiket ő így interpretál.

„*Álltunk a feleségemmel a Király utcában, már nem is tudom milyen bolt kirakata előtt, és nézelődtünk. És a tükörből láttam, hogy három nyilas jön keresztül. Mondtam, hogy Zsuzsi indulj el, és vissza ne nézz! * A többit én elintézem. Még mielőtt elindult volna, két nyilas körbefogott bennünket. * Azt mondja az egyik, hogy * na, fordulj csak meg haver gyorsan! Megfordulok, a századunkból két fiú. * Ugyanúgy nyilas egyenruhát szereztek, azzal bujkáltak.*”

Egy csapat üldözött, aki nyilasegyenruhát szerez. Mi ez? Hol vagyunk? Ha belegondolunk a történelmi időkbe, bizony mindenképpen nehezünkre esik elhinni ezt. Mert még hogy egy ilyen eset van. De rögtön még egy jön hozzá? Talán hogy elhiggyük, hogy azok valóban olyan idők voltak, amelyekhez ez is hozzátartozott?

„*Aztán egy másik alkalommal sorba kellett állni, vettem egy ilyen nyilas lapot és azt az ember olvasta. * Egyszer csak egy géppisztollyal szemben velem. Nevet! * Fölnéztek. * Az egyik szakaszvezető a száza-*

*dunkból. (5) * zsidó létére ott állt őrséget a nyilas parancsnoknak az ajtajában.”*

Egy újabb nyilasnak öltözött zsidó, ezúttal az előzőknél különösebb, veszélyesebb szituációban: posztol, hivatalban áll őrséget egy ajtó előtt, amely mögött rá veszélyes személyek mozognak. Különös, hogy Gyula csupa ilyen rendkívüli jelenséggel találkozik. Sok-sok olyan nem zsidóval, aki segít, sőt mintha más-milyenek igazándiból nem is lennének, s olyan zsidókkal, akik meg tudják oldani, hogy nyilasegyenruhát szerezve majdhogynem maguk váljanak a saját üldözőiké, deportálóikká, ahogy Radu Mihaileanu *Életvonal* című filmvígjátékában. Mintha ez a vakmerő történet is saját hősies egyenruhászerző történetének súlyát, az álrühás gettóba járás merészségét kívánná bagatellizálni.

*„úgy elmosódnak a dolgok és öb összekavaródnak a dolgok hatvan év távlatából, nagyon hosszú ám. Nagyon hosszú hatvan év. * Szóval ilyen apróságok azok vannak, azok úgy fölmerülnek az emberben, hogy mik történtek meg mik voltak (8)”*

Régen volt, talán igaz sem volt mindez. Igen, talán nem is igaz, hogy Gyuláék levetkőztették a két nyilast, s fegyverüket és egyenruhájukat felöltve attól kezdve ők viselték azt.

S az újabb szokatlanul hosszú, nyolc másodpercnyi szünet után megint egy saját, nem hősiesként elmesélt hőstörténet következik, egy újabb nem zsidó jótevő történettel egybekötve:

*„A Kiskörúton mentem, * este volt. Hogy szökött meg, nem tudom. * Az egyik századból egy munkaszolgálatos bajtárs, * borzalmasan összeverve, * lélegve a haj a fején. * Lesz ami lesz leállítottam egy taxit. Leállt egy taxi (5) egy ilyen (5) vörös, piros pozsgás ilyen kis paraszt arcú sofőr. Betettem a srácot a taxiba, mondom neki, hogy a * Katona József utca buszonnégy? buszonöt? Tudtam, hogy az egy ilyen zsidó védett báz. Megálltunk, becsöngetek, mondtam, hogy **gyorsan, nyissatok kaput, sebesültet hozok!** * beadtam a srácot. * Megfordulok, mondom neki, hogy mennyivel tartozom? Rám néz. **(Szervezett) munkás vagyok én, mit gondolsz, én is ilyen csirkefogó vagyok?** Beugrott a kocsi és elment. (5) Ez is hozzátartozik. * Ez is annak az időnek a terméke volt. Csak azt akarom mondani, hogy aki emberként élt, **az megmaradt akkor is embernek. Az megmaradt akkor is embernek.** Nem élvezte a mások bajját. Szóval ilyen apró hülyesé-*

*gek, apró történetek úgy eszébe jutnak az embernek. **De jobb elfelejteni.** Jobb azt az időt elfelejteni, jobb róla húzni rá. (10)”*

A többiek nyilasegyenruhás történetei nem kapcsolódnak semmilyen, Gyula saját élettörténete szempontjából meghatározó eseményhez, fordulathoz. Többszöri előkerülésük meglepő és érthetetlen. Nehéz őket elhinni. Az lenne tán a feladatuk, hogy hihetővé tegyék Gyula saját nyilasegyenruha-szerző történetét? Igen, talán a mások hasonló történetei arra szolgálnának, hogy rajtuk keresztül saját, nagyon különös, ki nem bontott történetét hétköznapiaként, természetesként, jelentéktelenként mutathassa be.

Még saját eredeti elbeszélésében vagyunk, amikor Gyula említi az áruló zsidó fiút, egy olyan kontextusban, ahol azt is megtudjuk, a fiút a hittanról ismerte. Megdöbbenő, ahogy ezek után a hittanra irányuló kérdésünkre felel. Felemeli a hangját, majdhogynem kiabál:

„/Hát, nem nagyon tudok róla mit mondani. Nem volt igazán jelentősége”,

mondja talán minden eddiginél dühösebben.

*„Muszáj volt menni. A nagyszüleim, szegények még mélyen vallásosak voltak. A szüleim már nem voltak igazán vallásosak, de még tartották a bagyományt. **Én viszont nem hiszek, soha nem is hittem, és soha nem is fogok.** Ez az egész vallás dolog csak társadalmi kreálmány. Az emberek találnak ki mindenféle parancsokat maguknak, hogy együtt tudjanak élni, mert ezek nélkül, természetüknél fogva nem tudnak. Ne lopj, ne ölj, szerecsd felebarátodat, ne paráználkodj. Szép. Csak köze nincs a valósághoz. Ha két ember összekerül, abból mindig baj van, azok bántják egymást. Az ember természeténél fogva háborog, nem bír nyugton élni. Ezen nem segít semmilyen vallási parancsolat.”*

Vajon ahelyett, hogy emlékeit idézné fel, történeteket mesélne a talmud-tóráról, miért kezd Gyula vallás- és erkölcsfilozófiai fejtegetésbe? Igen, sokan vannak olyanok, akik a soá hatására minden korábbi hitüket elvesztették. És e kiábrándultság persze érthető. Mégis, az indulat akkora, hogy felmerül a kérdés, hogy pusztán erről van-e szó. Gyula, ellentétben más kiábrándult társaival nem az Örökkévalóval szakít. Ő az ember képességét a tízparancsolat be-

tartására vonja kétségbe. Mindez ugyanakkor ellentmond az általa eddig elmondottaknak. Hisz a sok nem zsidó jótevő szerepeltetésével (úgy, hogy nem is igen jelennek meg valódi üldözött nem zsidók) éppen azt üzeni szövege, hogy nem szükségszerű, hogy „ember embernek farkasa” legyen. Hisz éppen azok, akiket helyzetük arra predesztinálna, hogy gyilkoljanak, válnak segítőkkel, míg a zsidók között az egyenruhát szerzők mellett csak egyetlenegy olyan zsidó személyt látunk, Gyula nagybátyját, aki önzetlenül segít másoknak. Ő

„rengeteget segített, ahol csak tudott. Azért látogatam meg, tényleg, hogy él-e, minden rendben van-e. Először mondata az volt, hogy Gyuszikám, pénzed van? Elvagy látva mindennel? Tudok neked segíteni? Mondom, nem ezért jöttem, azt=mondja=tudom. Szóval ilyen típusú ember volt.”

De rajta kívül nincs több zsidó, akit igazán jó színben tüntetne fel. És miután róla mesélt, ismét menekülne a helyzetből: hitetlenkedve kérdi, tudunk-e bármit kezdeni azzal, amit ő elmesélt. Megijedt volna attól, hogy van egy a lábán is megálló, másoknak is segítő jó zsidó a történetében? Vagy a nagybácsi túl közel van hozzá? Ha róla beszél, olyan történetek is fel fognak jönni, amiket nem szeretne elmondani? Kifordult hát a világ, melyet Gyula ábrázol. Mintha maga is érezné ezt a kifordultságot, s ezt magyarázná azzal, hogy

*„Aki ezt annak idején túlélte, (5) végig csinálta ezt a pár hónapot, a bujkálást, * annak mind tele van hasonló történetekkel. Embertelen és emberi történetekkel. *”*

Úgy tűnik hát, az épphogy csak megemlíttett, ki nem bontott nyilasruhás történet – hiszen ez az, ami valamiért nem magyarázható, s aminek hihetlenségét sok hasonló történettel próbálja Gyula újra és újra hihetővé tenni – az elbeszélés kulcstörténete. Narratívájában ugyanakkor csak a soáról esik szó, s az ennek kapcsán elmondott történetekben a zsidók mind vagy elesettek, nem képesek az önvédelemre, vagy árulók. Az önvédelemre képesek csak azok, akik nyilasegyenruhát szereznek. Alapvetően tehát vagy az agresszor szerepébe bújnak, vagy gyengék, sőt rosszak. A nem zsidók a jók, a hősök. Gyula saját tetteit nem tudja büszkén, hőstörténetekként elmesélni; s csaknem minden visszakérdezés agressziót, ellenségességet szül,

de a nyilasegyenruhás történet kapcsán a legnagyobb az elutasítás.

Mintha egy régen hordott teher, az el nem mesélhető történet miatt lenne elbeszélhetetlen minden más történet is. Különösen a „másik”, a soán kívüli élettörténet. Ugyanakkor valójában maga a kulcstörténet kívánczik ki mégis az elbeszélés minden pontján. Hiszen a sok-sok nyilasruhát szerző zsidó története olyan, mint a freudi ismétlési kényszer: Gyula valójában ugyanazt a történetet ismételteti újra és újra. S felmerülhet bennünk a gyanú, hogy ez a történet határozza meg a többi zsidóról elének tárt képet is, azt, hogy ők valamiért mind rossznak látszanak. A nagybácsi az egyetlen kivétel. Talán ő az egyetlen, akit Gyulának meg kell védenie saját magától, akit nem szabad, hogy saját háritásai „bepiszkoljanak”.

Térjünk vissza egy pillanatra a már korábban feltett kérdésünkhöz: hogyan lehetséges a két nyilas lefegyverzése és ruháinak elvétele? Nyilvánvaló, hogy a rábeszélés, az elaltatás vagy megkötözés szelíd eszközeivel két fiatalember nem tud két túlerőben lévő, géppisztolyos nyilast lefegyverezni, ártalmatlanná tenni – különösen akkor, ha elfogadjuk Gyula beszámolóját annyiban, amennyiben a helyzetet spontánként írja le, ahol tehát nincsen mód felkészülésre. Két fegyveres nyilas vélhetően csak úgy tehető védtelenné, s ezáltal ártalmatlanná, ha leütik őket, s azok legalábbis eszméletüket veszítik. S persze egy békés világban szocializálódott fiatalembernek nincsen ebben praxisa. Nem biztos, talán nem is lehet biztos abban, hogy akit leütött, azt nem ütötte agyon.

Gyulának tehát vélhetően büntudata van. Vélhetően egy gyilkosság vagy feltételezett gyilkosság elviselhetetlen terhét hordozza. Úgy tudja – s hogy igaza van vagy téved, mindegy is –, hogy gyilkosságot követett el a túlélés érdekében. És ez az, ami nyíltan el nem beszélhető, ami lehetlenné teszi azt, hogy az általunk hősinek látott történetet ő is annak lássa, akként mesélje el, aminek az az üzenete, hogy a tízparancsolat be nem tartható. Az ismétlési kényszer mellett mintha arra is jók lennének – a talán csak fantáziájában létező – egyenruhaszerző, álsruhás zsidók, hogy bennük olyanokra találjon, akik az övéhez hasonló bűnükkel saját tette súlyát is enyhítik. A nem zsidók hősiessége áll szemben a saját, zsidóként megélt bűnösségével. A saját hőstörténeteiben Gyula nem vállalhatja a hős szerepét. Hisz áldozatként nem

hőssé, hanem gyilkossá vált. S nem lehet büszke erejére, mert azt gyilkosságra használta fel. Mert a ne öl parancsa a nyilasok megölésére is vonatkozik. S így Gyula számára a soá nem az őt üldöző nyilasoktól való megmenekülés története, hanem az egész életen át hordozott tehernek, bűnbe esésének története. És ez alól a büntudat alól nincs feloldozás. A jog ismeri az elévülés fogalmát, az emberi lélek nem. A psziché csak különböző elhárító mechanizmusokkal tud operálni. S ha az ismétlési kényszer nem elég a trauma feldolgozására, jön a projektív identifikáció. Az, amikor a velünk szemben ülőben váltjuk ki azt az érzést, ami valójában a sajátunk. Ahogy ez a Gyulával készült interjúban is történt. Ahonnan az interjúer szinte kezelhetetlen mértékű büntudattal távozott. Csak lassan fogadta el az interjút közösen megbeszélő csoport interpretációját, hogy Gyula hallgatásának forrása saját élettörténete; agresszív, zárkózott magatartása nem a kérdező hibája. Hogy Gyula nem mesélhet, még akkor sem, ha az esetleg megölt nyilasok az őt üldöző rendszert képviselték.

JEGYZETEK

¹ Az interjú szövegét erre alkalmas jelek segítségével fonetikusán gépeltük le. Az itt közölt részletekben a helyesírást a jobb olvashatóság kedvéért közelítettük a szokásoshoz, de a központosításban nem alkalmazkodtunk ahhoz: csak azokon a helyeken tettünk vesszőt, pontot, ahol interjúalanyunk hanghordozásával egyértelműen tagolta beszédét. Ugyanakkor a leírásban használt jelekből is csak néhányat őriztünk meg: vastagon szedtük a hangsúlyosan ejtett szavakat, * -gal jelöltük a rövid szünetet, míg hosszabb szünet esetében annak hosszát tettük zárójelbe, s kettős zárójelbe tettük a metakommunikációra vonatkozó jelzéseket, míg azt a pontot, ahol azok érvényessége kezdődik, / -rel jelöltük. Emellett az élőbeszéd jellegzetességeit, a köznyelvi fordulatokat, a hibás ragozat, az összes ismétlést, nyögést változatlanul hagytuk, illetve jeleztük.

² Bruno Bettelheim: Egyéni és tömegviselkedés szélsőséges helyzetben, in uő: *Végő barát.* Európa, Budapest, 1988.